RAVON

jaargang 19 | nummer 2

tijdschrift voor donateurs en relaties

65

Vissoorten in Hollandse duinwateren

Interviews met Lendersprijswinnaars 2016

colofon

RAVON is het tijdschrift van Stichting RAVON (Reptielen Amfibieën Vissen Onderzoek Nederland). Donateurs van RAVON krijgen het blad gratis toegezonden.
Redactieadres: redactie@ravon.nl
ISSN 1566-1180

Redactie:
Jeroen van Delft, Ingo Janssen, Pedro Janssen, Kris Joosten, Frank Spikmans, Sergé Bogaerts

Vormgeving en opmaak:
Content Innovators BV

Druk:
Ten Brink,
verzending in biofolie

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C004472

Foto omslag:
Zeelt (Foto: blikonderwater.nl)

Aanmelden als donateur van RAVON kan:
via onze website: www.ravon.nl
per email via: kantoor@ravon.nl
schriftelijk: Stichting RAVON, Donateuradministratie, Postbus 1413, 6501 BK Nijmegen

IBAN nr.: NL37 PSTB 0000459725
BIC/Code: PSTB NL21

Kopijwenken
Inlevering van kopij dient per email te geschieden (Word). In verband met de overzichtelijkheid wordt de voorkeur gegeven aan korte artikelen; platte tekst maximaal 2.500 woorden (inclusief leader, summary, dankwoord en literatuuropgave).
Inhoud: RAVON is bedoeld voor publicatie van artikelen en voor rubriekennieuws over in Nederland voorkomende vissen, amfibieën en reptielen. In het buitenland verricht onderzoek kan gepubliceerd worden indien dit relevant geacht wordt voor de in Nederland voorkomende soorten.
Introductie: Een artikel dient voorzien te worden van een leader van maximaal 120 woorden. Verdere structurering van artikelen door middel van paragraaftitels.
Figuren: Tekeningen, grafieken en kaartjes digitaal los bijvoegen (in Excel en JPG). Bij voorkeur in kleur en zonder grijstinten. Bij teksten en schaalaanduidingen dient men rekening te houden met verkleining. Geen tabellen.
Foto's: Voorkeur voor digitale foto's met een hoge resolutie. Naam fotograaf, begeleidende tekst bij foto en eventuele credits toevoegen. Maximaal 4 foto's.
Literatuurverwijzingen: In de tekst alleen auteur en jaartal noemen. Bij twee auteurs beiden vermelden, gescheiden door '&'. Bij meer dan twee auteurs alleen de eerste gevolgd door *'et al.'*, in cursief.
Literatuurlijst: Vermelding van de geciteerde literatuur. Auteur, jaartal en titel, gevolgd door uitgevende instantie.
Summary: Een artikel dient voorzien te worden van een Engelse samenvatting van maximaal 250 woorden.

De redactie kan, indien nodig, de ingezonden artikelen en stukken inkorten en kleine, niet inhoudelijke wijzigingen aanbrengen. Substantiële inkorting en inhoudelijke wijziging geschiedt altijd in overleg met de auteur.

inhoud

24 **Overal waar water is, is vis? Het voorkomen van vissoorten in Hollandse duinwateren**
Jan Kranenbarg

28 **Och, het houdt je van de straat - Interview met Lendersprijswinnaar 2016 Harry van Buggenum**
Raymond Creemers

31 **Als je in de natuur bezig bent, raak je nooit uitgekeken! - Interview met Jeugd Lendersprijswinnaar 2016 Remco Ploeg**
Tariq Stark

34 **Kortom**
Onderzoek naar de salamanderschimmel Bsal in Nederland
36 **RAVON Nieuws**
Internationaal addersymposium, Vissenweekend, RAVON-dag, E-learning
39 **Recent verschenen**
Veldgids amfibieën en reptielen, Zoekkaart Reptielen, Guide St. Eustatius
41 **Uit het veld**
Parende muurhagedissen, Grauwe klauwier voert zijn jongen ook hazelworm en amfibieën

ACO Pro

De oplossing voor de lange termijn. D.m.v. geleidingswanden worden amfibieën naar tunnels geleid waar ze kunnen beginnen aan een veilige oversteek.

tel. 0314 36 82 80 • www.aco.nl

ACO

voorwoord

Planten en RAVON: een goede combinatie

Dat RAVON werkt aan onderzoek en bescherming van reptielen, amfibieën en vissen en hun leefgebieden, dat is niks nieuws voor u. Misschien wel dat onder de vlag van RAVON tegenwoordig ook wordt gewerkt aan onderzoek naar en bescherming van wilde planten. Dat is de doelstelling van FLORON en sinds 2012 staan de medewerkers van FLORON bij RAVON op de loonlijst. Formeel gezien wordt er dus binnen RAVON ook aan planten gewerkt.

Hoe is dat zo gekomen? In 2012 heeft Stichting FLORON aangegeven het met betaalde krachten werken aan wilde planten van Nederland te willen uitbesteden aan een andere organisatie. Het bleek financieel onhaalbaar te zijn voor de Stichting. In overleg met de andere soortenorganisaties is toen besloten dat RAVON de meest logische partner was om de bureaumedewerkers en daarmee de projecten op te nemen. En aldus geschiedde.

Waar staan we anno 2017? Er zit weer veel energie en passie in het onderzoeken en beschermen van wilde planten. In 2012 was de basis van het werk het verspreidingsonderzoek aan planten: het faciliteren en enthousiasmeren van vrijwilligers om zoveel mogelijk soorten planten in kilometerhokken te vinden. Via de app NOVA (voorheen PlantObs) is het mogelijk om de gegevens digitaal via de smartphone in te voeren. Zo zijn via dit digitale invoerportaal in 2016 bijna 50% van alle plantenwaarnemingen verzameld. En de resultaten van dit werk zijn terug te vinden in de verspreidingskaarten op Verspreidingsatlas.nl.
Naast dataverwerking en faciliteren van vrijwilligers is het werk uitgebreid naar bescherming van planten. Zo zijn er nu projecten voor de bescherming van zwartblauwe en witte rapunzel, grote bremraap, kruipend moerasscherm, tengere distel en kleine schorseneer, en is er gewerkt aan de bescherming van muurplanten.

Daarnaast is onderzoek naar waterplanten goed van de grond gekomen met als recent groot project de evaluatie van de vele honderden kilometers natuurvriendelijke oevers die door de waterschappen zijn aangelegd. Onderzoeksvragen zijn: hoe functioneren deze oevers ecologisch, wat zijn de kansen om het beheer te optimaliseren en hoe kunnen vrijwilligers hier bij betrokken worden? In dit onderzoek wordt niet alleen naar planten gekeken, maar zijn ook de amfibieën en vissen een integraal onderdeel. Dat laat zien dat ook in projectvorm de combinatie van planten, vissen en herpetofauna goed mogelijk is.

Het aantal FLORON-medewerkers is de afgelopen 5 jaar gestegen van 2 naar 7.
De samenwerking met de Stichting FLORON (de vrijwilligersorganisatie van FLORON) loopt uitstekend, evenals de samenwerking met de sleutelvrijwilligers (de Districts-coördinatoren) en de vele honderden vrijwilligers. Kortom het gaat goed met FLORON en er wordt hard aan de doelstellingen gewerkt. Ik kijk dan ook vol vertrouwen naar de verdere ontwikkelingen van het werken aan wilde planten binnen RAVON.

Rob van Westrienen, directeur RAVON

RAVON Jaarverslag 2016
Bij dit nummer treft u het Jaarverslag 2016 aan. Het jaarverslag is ook te downloaden op **www.ravon.nl** (Infotheek › RAVON publicaties › Jaarverslagen). Hier kunt u ook een uitgebreid jaarverslag over 2015 en 2016 downloaden.

Overal waar water is, is vis?

Het voorkomen van vissoorten in Hollandse duinwateren

Jan Kranenbarg

Mijn zoontje van vier zingt vaak Bamboo Bill's liedje 'Overal waar water is, is vis'. Als visecoloog meen ik te weten dat het aantal vissoorten van nature afneemt al naar gelang wateren meer geïsoleerd en kleiner zijn. Voor de Hollandse duinwateren was mijn verwachting dan ook, dat deze door hun geïsoleerde ligging arm zouden zijn aan vis. Dat blijkt echter niet overal het geval: in totaal werden er 23 verschillende vissoorten waargenomen. Dit artikel gaat in op de zeldzaamheid, de ecologische groepen waartoe ze behoren en de vermoedelijke herkomst van deze soorten.

Inleiding

Door het toegenomen belang van de duinen als waterwingebied halverwege de 20e eeuw, werden spaarbekkens en extra waterlopen gegraven. Hierdoor nam het areaal aan water sterk toe. Met name de diepere plassen waar permanent water aanwezig is, vormen een geschikt leefgebied voor vissen. Doordat de waterkwaliteit goed is en veel van de wateren waterplanten bevatten, kan er in potentie een breed scala aan vissoorten voorkomen. Geïsoleerde wateren zoals poelen, vennen en duinwateren die niet in open verbinding staan met andere onderdelen van het watersysteem en die ook niet onder de invloed van overstromingen staan, kunnen echter niet zwemmend door vissen gekoloniseerd worden. Als er toch vissen in dergelijke wateren aanwezig zijn, wordt transport van visseneieren via de lucht door vogels vaak als verklaring genoemd. Of is er wat anders aan de hand?

Methode

Gebruikte databestanden

Om inzicht te krijgen in de vissoorten die in wateren in de vastelandsduinen voorkomen is gebruik gemaakt van de gegevens die verzameld zijn voor de visatlassen van Noord-Holland (Herder *et al.*, 2012) en Zuid-Holland (Kranenbarg *et al.*, 2015) en de gegevens uit de Nationale Databank Flora en Fauna tot 2017. Het betreft zowel de inventarisatiegegevens van vrijwilligers (vaak met een schepnet), als de gegevens die in opdracht van de water- en duinbeheerders verzameld zijn met professionele vangtuigen als de zegen en het electrovisapparaat. De gegevens zijn over een relatief lange periode verzameld, omdat jaarlijkse gestandaardiseerde vistellingen niet plaatsvinden in de duinen. Om een zo goed mogelijk beeld te krijgen van het huidige voorkomen van vissoorten in de Hollandse duinen, zijn alle visgegevens uit de periode 2000-2017 geselecteerd die zich binnen de kilometerhokken van de vastelandsduinen bevinden.

Gegevensanalyse

De soortenrijkdom binnen de duinen (figuur 1) is bepaald door het aantal waargenomen vissoorten per kilometerhok te berekenen. De algemeenheid van de verschillende vissoorten (figuur 2) is bepaald op basis van het percentage van de kilometerhokken met viswaarnemingen in de Hollandse duinen, waarbinnen de betreffende soort is waargenomen. Hiernaast zijn de soorten ingedeeld op basis van hun habitatvoorkeur (naar Kranenbarg *et al.*, 2015):

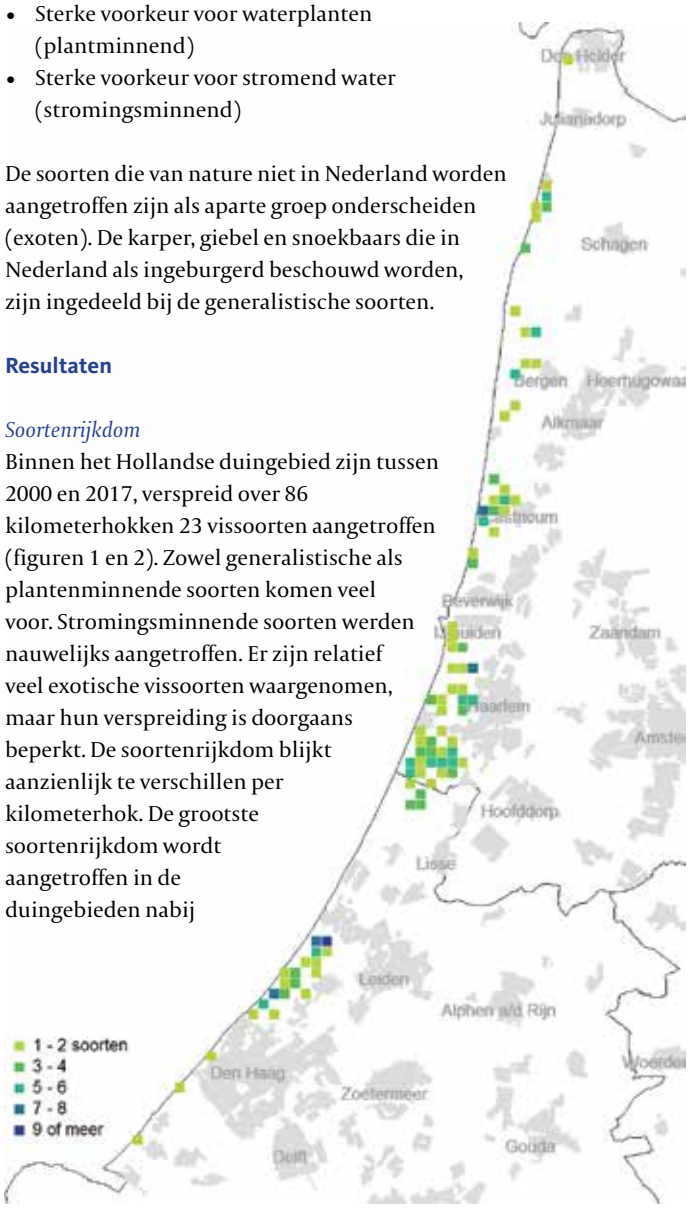
- Brede habitatrange (generalistisch)
- Sterke voorkeur voor waterplanten (plantminnend)
- Sterke voorkeur voor stromend water (stromingsminnend)

De soorten die van nature niet in Nederland worden aangetroffen zijn als aparte groep onderscheiden (exoten). De karper, giebel en snoekbaars die in Nederland als ingeburgerd beschouwd worden, zijn ingedeeld bij de generalistische soorten.

Resultaten

Soortenrijkdom

Binnen het Hollandse duingebied zijn tussen 2000 en 2017, verspreid over 86 kilometerhokken 23 vissoorten aangetroffen (figuren 1 en 2). Zowel generalistische als plantenminnende soorten komen veel voor. Stromingsminnende soorten werden nauwelijks aangetroffen. Er zijn relatief veel exotische vissoorten waargenomen, maar hun verspreiding is doorgaans beperkt. De soortenrijkdom blijkt aanzienlijk te verschillen per kilometerhok. De grootste soortenrijkdom wordt aangetroffen in de duingebieden nabij

Figuur 1. Aantal vissoorten per kilometerhok in de Hollandse duinen.

Castricum, Heemstede en Meijendel. In de kleinere duinwateren daaromheen komen doorgaans maar enkele soorten voor. Hieronder wordt dieper ingegaan op de algemeenheid van de verschillende vissoorten per onderscheiden groep van vissoorten.

Generalistische soorten

Een groot deel van de in Nederland voorkomende generalistische soorten, is waargenomen in de duinwateren (figuur 2). Baars (*Perca fluviatilis*), blankvoorn (*Rutilus rutilus*) en karper (*Cyprinus carpio*) komen wijd verspreid voor. De karper is in het verleden uitgezet met het idee dat deze bodemwoeler de bodem beter doorlaatbaar zou houden en zo het infiltratieproces zou versnellen. Ook driedoornige stekelbaars (*Gasterosteus aculeatus*), aal (*Anguilla anguilla*) en brasem (*Abramis brama*) zijn in relatief veel kilometerhokken waargenomen. Snoekbaars (*Sander lucioperca*) is een stuk zeldzamer. De meest voor de hand liggende verklaring hiervoor is dat deze soort lichtschuw is, en hierdoor minder goed gedijt in de ondiepe, vrij heldere duinwateren. Ook de kleine modderkruiper (*Cobitis taenia*) en giebel (*Carassius gibelio*) zijn zeldzaam. Voor de kleine modderkruiper zou op basis van de habitatvoorkeur (zandige bodems) en de wijde verspreiding in de rest van Holland een algemener voorkomen verwacht worden. Voor 2000 werden ook pos (*Gymnocephalus cernua*) en kolblei (*Blicca bjoerkna*) incidenteel aangetroffen. Dit zijn beide, net als snoekbaars, lichtschuwe soorten die een voorkeur hebben voor (diepere) wateren met een gering doorzicht.

Plantenminnende soorten

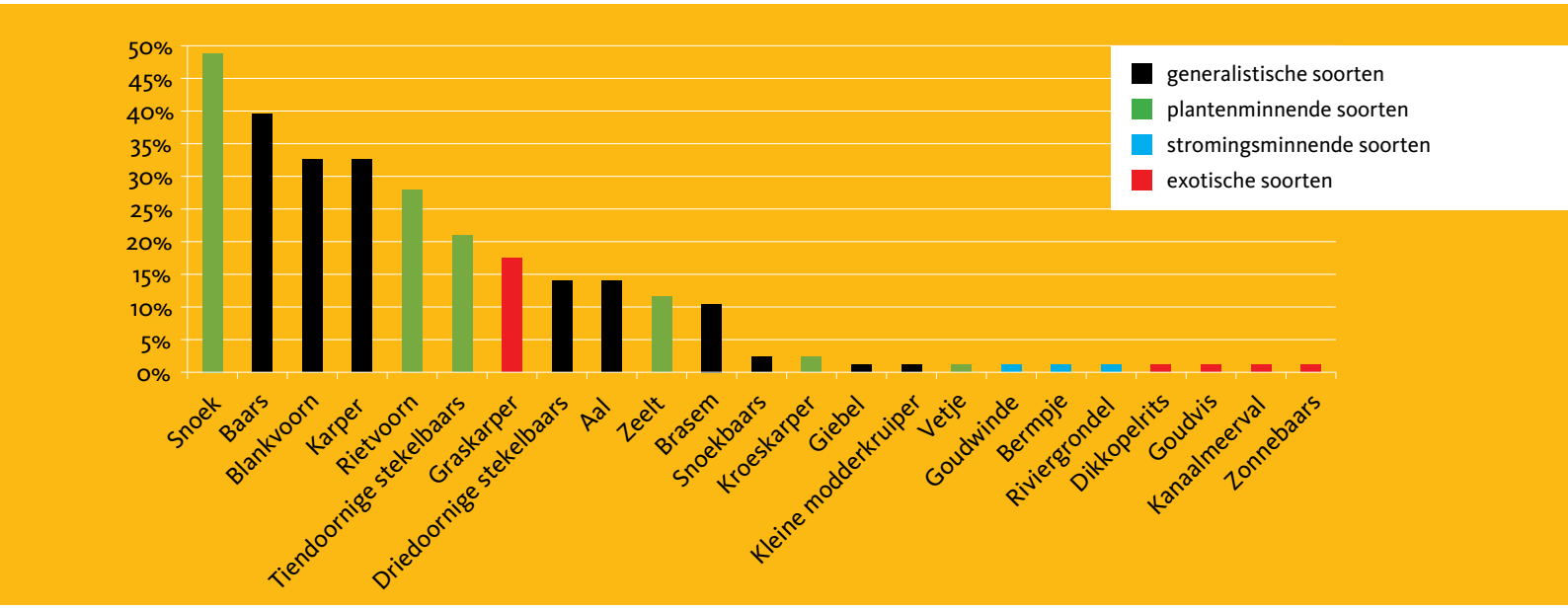
Ook een groot deel van de in Nederland voorkomende soorten die sterk afhankelijk zijn van waterplanten, bijvoorbeeld om zich in voort te planten, is aangetroffen in de duinwateren (figuur 2). De snoek (*Esox lucius*) is zelfs de meest wijd verspreide vissoort in het duingebied. Ook rietvoorn (*Scardinius erythrophthalmus*), tiendoornige stekelbaars (*Pungitius pungitius*) en in iets minder mate zeelt (*Tinca tinca*) komen in relatief veel kilometerhokken voor. Al deze soorten komen ook in de rest van Holland wijd verspreid voor. Kroeskarper (*Carassius carassius*) en vetje (*Leucaspius delineatus*) zijn maar beperkt waargenomen. Voor de kroeskarper kan dit verklaard worden doordat deze soort een voorkeur heeft voor moerassige wateren, die in de duinen weinig worden aangetroffen. Op basis van de habitatvoorkeur (oevergebonden) en vrij wijde verspreiding van het vetje in de rest van Holland, was de verwachting dat deze op meer plaatsen zou voorkomen.

Stromingsminnende soorten

Slechts een klein deel van de in Nederland voorkomende soorten die afhankelijk zijn van stromend water, is waargenomen in de duinen (figuur 2). Het ging om winde (*Leuciscus idus*), riviergrondel (*Gobio gobio*) en bermpje (*Barbatula barbatula*), die alle in maar één kilometerhok werden aangetroffen. Bij de winde ging het om een oranje gekleurde kweekvariant (goudwinde), wat wijst op een losgelaten tuinvijverexemplaar. Riviergrondel en bermpje behoren beide tot de kleinere stromingsminnende soorten, die voor hun voortplanting afhankelijk zijn van ondiepere wateren met een lichte stroming. Dergelijke omstandigheden zijn op enkele plaatsen te vinden in de zogenaamde duinrellen (duinbeken). Het bermpje komt hoofdzakelijk in Hoog-Nederland voor en de bekende waarnemingen in Zuid-Holland liggen in het uiterste oosten van de provincie in het stroomgebied van de Linge. Het is daarom aannemelijk dat deze soort door iemand is uitgezet in de duinen.

Exotische soorten

Er komen relatief veel exotische vissoorten voor in de duinen (figuur 2). Uitgezonderd de graskarper (*Ctenopharyngodon idella*), die in bijna 20% van de kilometerhokken is aangetroffen, is hun verspreiding beperkt. De graskarper is in de jaren '80 in verschillende wateren uitgezet om de groei van waterplanten in toom te houden. De soort kan zich niet voortplanten in Nederland, maar kan wel decennialang aanwezig blijven, omdat ze vrij oud worden. Bovendien hebben ze als volwassen dier, met een lengte tot over een meter, weinig vijanden. De goudvis (*Carassius auratus*), dikkopelrits (*Pimephales promelas*), kanaalmeerval (*Ictalurus punctatus*) en zonnebaars (*Lepomis gibbosus*)

Figuur 2. Percentage van de kilometerhokken met viswaarnemingen in de duinen (86 in totaal), waarin de verschillende vissoorten aangetroffen zijn.

In de Amsterdamse Waterleidingduinen komt de baars talrijk voor, waar ze vaak fouragerend worden waargenomen. (Foto: Jelger Herder)

De baars, een generalistische soort, komt in 40% van de kilometerhokken in de duinen voor. (Foto: blikonderwater.nl)

zijn in één of enkele kilometerhokken aangetroffen en hier vrijwel zeker uitgezet. De kanaalmeerval is een vis die in tuincentra verkocht wordt. Van deze soort is één exemplaar aangetroffen. De kanaalmeerval kan zich, net als de graskarper, niet in Nederland voortplanten. De andere soorten kunnen dit wel, waarbij ze onder andere een bedreiging vormen voor amfibieën, vissen en ongewervelden (Welcomme, 1988; Bosman, 2003; van Kleef *et al.*, 2008). De dikkopelrits werd in 2010 in Zuid-Holland aangetroffen in een kleine duinplas bij Meijendel. Deze soort kan drager zijn van de bacterie *Yersinia ruckeri*, die dodelijk is voor andere vissoorten. Daarom is de betreffende duinplas in 2011 tijdelijk drooggelegd om de populatie te bestrijden (Spikmans, 2011).

Herkomst van duinvissen

Het duingebied met zijn vele plassen herbergt meer soorten dan ik op grond van mijn ervaringen in zandige, voedselarme plassen elders in Nederland zou verwachten. Uitwisseling van soorten tussen naburige plassen, doordat visseneieren of -larven aan vogels blijven hangen, lijkt in eerste instantie een voor de hand liggende verklaring. Uitgebreid literatuuronderzoek heeft hiervoor echter geen bewijs kunnen leveren. De kans dat visseneieren daadwerkelijk aan de poten van vogels blijven hangen én overleven, wordt klein geacht (Schmidt, 2014). De vraag is nu waar deze vissen dan wel vandaan komen? Voor de exotische vissoorten en mogelijk ook voor een aantal inheemse soorten, geldt dat deze door uitzettingen in de duinwateren zijn beland. Doordat veel duingebieden in dichtbevolkte regio's liggen, is de kans op uitzettingen van dieren afkomstig uit vijvers of aquaria relatief groot.

Een andere mogelijkheid wordt door Aarts (2017) genoemd. In het verleden zijn in een aantal duinwateren visseneieren en juveniele vissen meegekomen met het water dat voor infiltratie naar de duinen gepompt is. Zo werd er in het infiltratiegebied Berkheide door de toenmalige Leidsche Duinwatermaatschapppij vanaf 1940 water uit de boezem van Rijnland gebruikt (Dunea, 2017). Aarts merkte bij inspectie van de leidingen, dat deze vol zaten met vissen (vooral palingen en jonge vis). Tegenwoordig wordt al het infiltratiewater eerst voorgefilterd, zodat transport van visseneieren en -larven niet langer mogelijk is.

Dankwoord

Dit artikel is eerder in iets uitgebreidere vorm verschenen in het blad Holland's Duinen (Kranenbarg, 2017) en daarbij geredigeerd door

De zeelt, een plantenminnende soort, komt in ruim 10% van de kilometerhokken in de duinen voor. (Foto: blikonderwater.nl)

In de wateren in de Kennemerduinen bij Overveen zitten naast generalistische soorten ook veel plantenminnende soorten zoals de zeelt. (Foto: Kars Veling)

Paul Loth. Ik ben hem erkentelijk voor zijn suggesties om de tekst te verbeteren. Hiernaast dank ik Noël Aarts voor het verschaffen van informatie over de vissen in de Hollandse Duinen.

Summary

Fish species in dune waters along the West coast of The Netherlands

Isolated and relatively small lakes, such as dune lakes, are by nature not very rich in species. To gain an insight into the fish species found in dune waters along the West coast of The Netherlands, we used fish data collected by water managers and volunteers over the period 2000-2017. The dune waters appear to be richer than expected. A total of 23 different species were identified, including most of the eurytopic and limnophilic species in the Netherlands. Also the number of exotic fish species was relatively high. Rheophilic species were rarely found. One explanation is that eggs and larvae of fish species are transported in the past with the water pumped from rivers and canals into the dunes for infiltration. Nowadays, the use of filters make this no longer possible. The presence of exotic species can be explained by the fact that the dune lakes are in urban areas, where these species are likely to be released.

Literatuur

Aarts. N., 2017. Vissen in de Duinen. Schubben en Slijm 31: 16-17.

Bosman, W., 2003. Het Rauwven, een exotisch ven in het beekdal van de Aa. RAVON 5(3): 33-36.

Dunea, 2017. https://www.dunea.nl/dunea/geschiedenis, geraadpleegd 14-03-2017.

Herder, J.E., J. Kranenbarg, D. Hoogeboom, J. Hamers & K. Dekker (red.), 2012. Atlas van de Noord-Hollandse vissen 1980-2012, Landschap Noord-Holland, Heiloo & Stichting RAVON, Nijmegen.

Kleef, H. van, G. van der Velde, R.S.E.W. Leuven & H. Esselink, 2008. Pumpkinseed sunfish (Lepomis gibbosus) invasions facilitated by introductions and nature management strongly reduce macroinvertebrate abundance in isolated water bodies. Biological Invasions 10: 1481-1490.

Kranenbarg, J., R.P.J.H. Struijk, M. Schiphouwer, J. Bergsma, K. Didderen & J.E. Herder, 2015. De vissen van Zuid-Holland. Stichting RAVON, Nijmegen en Bureau Waardenburg, Culemborg.

Kranenbarg, J., 2017. Overal waar water is, is vis? Het voorkomen van vissoorten in Hollandse duinwateren. Holland's Duinen 69: 2-7.

Schmidt, B.R., 2014. Transporteren eenden vissen naar voortplantingswateren van amfibieën? Tijdschrift RAVON 16(2): 31-36.

Spikmans, F., 2011. Inventarisatie en bestrijdingsplan dikkopelrits Meijendel. Stichting RAVON, Nijmegen.

Welcomme, R.L., 1988. International introductions of inland aquatic species. FAO fisheries technical paper no. 294. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.

Jan Kranenbarg

RAVON, Postbus 1413, 6501 BK Nijmegen, j.kranenbarg@ravon.nl

Och, het houdt je van de straat

Interview met Lendersprijswinnaar 2016 Harry van Buggenum

Raymond Creemers

Harry van Buggenum heeft aan de wieg gestaan van de Stichting Herpetologische Studiegroepen (1986) en RAVON (1991). Hij is dus al jaren actief; zelfs langer dan het 25-jarig bestaan van RAVON. Harry monitoort al 38 jaar de boomkikkerpopulatie bij Echt en al ruim 25 jaar de afzet van eiklompen van bruine kikker. Want ook minder populaire soorten vindt hij belangrijk. Uit zijn vele publicaties in onder andere het Natuurhistorisch Maandblad, ons eigen tijdschrift RAVON en zijn bijdragen als co-auteur van herpeto-atlassen blijkt dat hij zich niet beperkt tot de amfibieën. Ook reptielen, insecten en planten draagt hij een warm hart toe.

Al 38 jaar lang monitoort Harry de boomkikkerpopulatie bij Echt. De Lendersprijs (sculptuur van een boomkikker) is voor Harry dus heel toepasselijk. (Foto: Jelger Herder)

Harry, hoe groot was de verrassing toen je tijdens de RAVON dag (en het 25 jarige bestaan van RAVON) naar voren werd geroepen?
Nou, dat zag ik bepaald niet aankomen. Ik vond het wel een heel leuke verrassing, waar ik helemaal geen rekening mee hield. Ik heb een brede belangstelling in natuur en bezoek vrijwel jaarlijks de RAVON-dag en de voorlopers daarvan. Maar ik had niets in de gaten. Ik vind het wel een heel mooie waardering voor ruim 30 jaar betrokkenheid bij RAVON, de HSL (Herpetologische Studiegroep Limburg) en herpetologisch onderzoek.

Je staat bekend om je brede belangstelling, wat trekt je daarin zo aan?
In mijn werk als ecologisch adviseur bij Waterschap Limburg heb ik te maken met het gehele veld, van veldonderzoek, gegevensanalyse, concrete maatregelen tot aan beleid. Ook in mijn vrije tijd zoek ik die combinatie: noeste veldarbeid en gegevensverzameling combineren met onderzoeksvragen en resultaten die ook nog hun weg vinden in het natuurbeleid. Ik ken het werk met de laarzen aan tot en met het adviseren van de dijkgraaf, ben thuis in de Europese Kaderrichtlijn Water en presenteer de resultaten aan het waterschapsbestuur.
Ik ben altijd bezig. Onze twee kinderen zijn al jaren het huis uit en naast mijn volledige baan heb ik met name de avonden, de weekends en de vakanties om naar buiten te gaan. Dat combineer ik dan ook nog met onze moestuin en interesse in archeologie en geologie. Daarnaast speel ik als hobby nog wekelijks op mijn elektrische gitaar. Een overblijfsel uit de jaren zeventig, toen ik samen met mijn broer en enkele vrienden met een coverband in buurthuizen in Limburg en het oostelijk deel van Noord-Brabant optrad. Al in mijn jeugd ving ik vissen, kikkers en salamanders. In de zomervakantie vingen we hagedissen die mee naar huis gingen als vakantiedier en in een terrarium werden gehouden. Op het eind van de vakantie lieten we ze weer los. Dat kon in die tijd nog want de Natuurbeschermingswet werd pas in 1973 ingevoerd. Op de middelbare school verdiepte ik me in vogels en werkte ik onder andere mee aan de eerste broedvogelatlas van Sovon. Via de ecologische interesse tijdens mijn studie Biologie in Nijmegen kwam ik bij de afdeling Dierecologie terecht, waar ik in aanraking kwam met herpetologisch onderzoek. Die interesse heb ik na mijn studie verder uitgebouwd.

De bruine kikker staat op Harry's oorkonde omdat hij al een kwart eeuw de eiafzet van bruine kikkers monitoort in agrarisch gebied en natuurgebieden. (Foto: Jelger Herder)

Wanneer kwam je met RAVON in aanraking?
Vanaf het begin van de tachtiger jaren ben ik bestuurslid van de Herpetologische Studiegroep Limburg. Hiervan ben ik tien jaar secretaris en daarna tien jaar voorzitter geweest. Samen met Ton Lenders heb ik de Stichting Herpetologische Studiegroepen (de SHS, voorloper van RAVON (red.)) opgericht. In dat bestuur zaten veel oud-studenten van de Radboud Universiteit, afdeling Dieroecologie, een belangrijke kweekvijver voor RAVON. Zelf heb ik in 1979 als student veldonderzoek gedaan op de Hamert, waar ik mocht meewerken aan het herpetologisch onderzoek van Henk Strijbosch. Als secretaris van de SHS schafte ik een van de eerste PC's aan. Dat was destijds eigenlijk niet meer dan een veredelde tekstverwerker met 56 kB geheugen (40 A4-pagina's!). Daarop typten we de jaarrapporten uit. Ze bevatten artikelen, verspreidingskaartjes en andere relevante informatie. Met

Hagedissen vangen voor onderzoek, zoals deze zandhagedis, heeft Harry al jong tijdens zomervakanties geleerd. (Foto: Henk Heijligers)

knip- en plakwerk werden de figuren tussen de tekst geplaatst, waarna het analoge manuscript naar een drukker ging. Ik werkte destijds als leraar biologie in Geleen en in 1992 kreeg ik de kans om als ecoloog te solliciteren bij het toenmalige Waterschap Roer en Overmaas.

Met welke soorten heb je een speciale band?

In mijn vrije tijd bestudeer ik samen met onder andere Willem Vergoossen al heel lang de boomkikker in Midden-Limburg, maar ik verdiep me ook in een heel gewone soort als de bruine kikker. Inmiddels weet ik dat ook de aantallen van deze soort sterk fluctueren en ben ik bezig om mijn eiklomp-tellingen van een kwart eeuw monitoringsonderzoek uit te werken. Ik hoop zodoende een beeld te krijgen van de ontwikkelingen in een agrarisch gebied, in vergelijking met een natuurgebied. Dergelijke lange tijdreeksen zijn ontzettend belangrijk in ecologisch onderzoek. Steeds weer blijkt de waarde van langjarige gegevensverzameling. Mijn advies is dan ook om een project klein te starten en te houden, maar om het wel lang vol te houden. Mijn interesses strekken zich uit naar andere soortgroepen, zo doe ik veel aan libellen, sprinkhanen (sprinkhanen.nhgl.nl) en tegenwoordig ook wantsen. Vrijwel elk jaar heb ik wel een onderzoeksproject waarin ik vegetatieopnamen maak. Verder ben ik op mijn 11e lid geworden van een geologische vereniging in Echt. Daarvan ben ik al bijna 45 jaar (!) ook penningmeester. Tja, het houdt je van de straat en zo blijf ik altijd lekker actief bezig. Ik doe dat vooral in mijn eigen woonomgeving, ook wel eens tijdens vakanties in het buitenland, maar in Limburg valt genoeg te onderzoeken en te ontdekken. Mijn vrouw vindt het ook allemaal prima, ze is altijd meegegroeid in mijn interesses.

Je treedt weinig echt op de voorgrond maar wordt door velen gezien als een motor achter natuuronderzoek: een nauwkeurige, bescheiden en hard werkende man met een enorm brede interesse.

Ja, ik heb nu eenmaal een brede interesse in natuur en de relatie met het cultuurlandschap en natuurbeheer, en daarbij helpt het als je oog hebt voor details. Ik kijk dan ook altijd goed om me heen, ik loop nooit zomaar wat te wandelen. Verder vind ik het leuk om mijn kennis uit te dragen. Lezingen, excursies en publicaties over de natuur in Nederland.

Heb je nog tips voor RAVON?

In de natuurwereld zie ik wel jongeren, maar ik zie ook dat ze zich lastiger binden aan clubs, verenigingen of aan structureel onderzoek. Aandacht om de jeugd ook bij langjarig en structureel onderzoek te betrekken is van belang. Zoals ik al aangaf: start met iets kleins en probeer dat lang vol te houden. Ik vind het mooi dat RAVON ook vernieuwend bezig is, zoals met het eDNA-onderzoek. Ik heb nog wel visioenen van nieuwe methodieken, zoals richtmicrofoons voor het

opvangen van amfibiegeluiden in combinatie met drones of satellieten. Ik hoop dat de techniek zover vordert dat het veldwerk nog gemakkelijker, efficiënter en kwalitatief beter wordt. Ook dat is een mooie kans om jongeren te betrekken bij innovatief natuuronderzoek, waarbij moderne techniek wordt gecombineerd met ouderwets veldwerk. Er moet wat te dromen blijven, maar de kwaliteit en de passie moeten natuurlijk altijd het uitgangspunt blijven.

Summary

Interview with the Winner of the Lenders Prize 2016

At the annual meeting of RAVON on November 12th 2016, Harry van Buggenum received the Lenders Prize (bronze sculpture of a tree frog and a charter) as a mark of appreciation for his work in the field. He has been monitoring a Tree Frog (*Hyla arborea*) population in Echt for 38 years and Common Frogs (*Rana temporaria*) eggs in agricultaral land versus nature areas for 25 years. As co-author he was involved in the making of Herpetological Books and he published more than hundred articles about his herpetological research.

Raymond Creemers, RAVON
r.creemers@ravon.nl

Noeste veldarbeid en gegevensverzameling combineren met onderzoeksvragen en resultaten die ook nog hun weg vinden in het natuurbeleid. Dat is echt Harry. (Foto: Pieter Puts)

Artikelen van Harry zijn verschenen in onder andere het Natuurhistorisch Maandblad, De Levende Natuur, RAVON, Brachytron, Zeitschrift für Feldherpetologie, Herpetological Journal, verspreidingsatlassen, onderzoeksrapporten en lokale heemkundeboeken. Ongeveer de helft van de publicaties is tot stand gekomen met een of meerdere co-auteurs.

- Artikelen over onderzoek aan een soort salamander, kikker of pad: ruim 20
- Artikelen over herpetologische gebiedsinventarisaties: ruim 30
- Artikelen over gebiedsinventarisaties of onderzoek aan libellen, sprinkhanen, vlinders, vogels, mieren, planten of vegetaties: ruim 50

Een bloemlezing door de jaren heen

Levels, P.J. & H.J.M. van Buggenum, 1979. Oecologisch onderzoek aan amfibieën in en rondom het Heerenven op het landgoed de Hamert in 1979. Rapport no. 180. Zoölogisch Laboratorium, Afdeling Dieroecologie. Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen.

Buggenum, H.J.M. & J.T. Hermans, 1986. De Ringslang in Limburg: een kritische beschouwing. Natuurhistorisch Maandblad 75(10): 164-166.

Buggenum, H.J.M. van, 1989. De Kamsalamander in de regio Echt. Natuurhistorisch Maandblad 78(2): 32-35.

Buggenum, H.J.M. van, 1990. De bruine kikker: een onderzoek waard! In: H. van Buggenum & J. van der Coelen (red.), Waarnemingen van amfibieën en reptielen in Nederland 1989. Publicatiebureau Stichting Herpetologische Studiegroepen, Nijmegen: 55-59.

Buggenum , H.J.M. van,1996. Onderzoek Limburgse amfibiepoelen. Natuurhistorisch Maandblad 85(4): 83- 86.

Verbeek, P.J.M. & H.J.M. van Buggenum, 2004. De ontwikkeling van de herpetofauna in het Haeselaarsbroek 1979-2003. Natuurhistorisch Maandblad 93(7): 232-237.

Buggenum, H.J.M. van, 2008. Monitoring the regional distribution of the European treefrog (*Hyla arborea*) using inexpensive scheduled digital voice recorders. Zeitschrift für Feldherpetologie 15(2): 229-238.

Buggenum, H.J.M. van, 2009. Bruine kikker Rana temporaria. In: Creemers, R.C.M. & J.J.C.W. van Delft (RAVON)(redactie), 2009. De amfibieën en reptielen van Nederland. – Nederlandse Fauna 9. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, European Invertebrate Survey – Nederland, Leiden: 209-219.

Puts, P.C.J. & H.J.M. van Buggenum, 2011. Kolonisatie van nieuwe poelen door watersalamanders. Kamsalamander, Alpenwatersalamander en Kleine watersalamander in het natuur- en cultuurlandschap tussen Susteren en Montfort. Natuurhistorisch Maandblad 101(1): 1-9.

Buggenum, H.J.M. van & W.G. Vergoossen, 2012. Habitat management and global warming positively affect long-term (1987–2011) chorus counts in a population of the European tree frog (*Hyla arborea*): Herpetological Journal 22(3): 163-171.

Buggenum, H.J.M. van, B. Ballengée, M. Kik & A. Spitzen-van der Sluijs, 2015. Een voor amfibieën dodelijk Ranavirus ook in Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 104(3): 54-58.

Buggenum, H.J.M. van (meest recente manuscript). De watersalamanders van De Krang/Laagbroek en het Areven/Grensweg. Populatieontwikkeling en verspreiding van de Kleine watersalamander, Alpenwatersalamander en Kamsalamander in enkele natuurgebieden van het Grenspark Kempen-Broek.

Voordragen kandidaten Lendersprijs 2017

Ieder jaar selecteert een jury, bestaande uit drie personen, uit alle voorgedragen kandidaten een kandidaat die in aanmerking komt voor het ontvangen van de Lendersprijs tijdens de RAVON-dag.

In het kort de criteria om in aanmerking te komen voor de prijs:

- er is een belangrijke bijdrage geleverd aan de bescherming van reptielen, amfibieën en/of vissen
- de verdiensten van de persoon hebben uitstraling, zowel in de eigen kring als naar buiten toe
- de verworven kennis wordt actief uitgedragen
- de prijs kan aan een persoon, maar ook aan een organisatie worden uitgereikt.

Wilt u een kandidaat voordragen?

Download dan het formulier op www.ravon.nl/lendersprijs en zend dit vóór 23 oktober per email aan kantoor@ravon.nl.
Houd het vertrouwelijk, dus breng uw kandidaat niet op de hoogte van uw voordracht!

Met een schepnet is Remco al sinds zijn vierde levensjaar vertrouwd. Een handige vaardigheid als je onderzoek doet naar amfibieën en vissen. In een paar jaar tijd heeft hij al veel onderzoek uitgevoerd, en zijn kennis van onze soortgroepen is inmiddels heel groot. (Foto: Colette Ploeg)

Als je in de natuur bezig bent, raak je nooit uitgekeken!

Interview met Jeugd Lendersprijswinnaar 2016 Remco Ploeg

Tariq Stark

Op de RAVON-dag 2016 is voor de derde keer een Jeugd Lendersprijs uitgereikt, dit keer aan Remco Ploeg. Hij treedt daarmee in de voetsporen van Tariq Stark (2013) en Rolf van Leeningen (2014), die beiden inmiddels werkzaam zijn bij RAVON. Ook Remco is geen onbekende binnen RAVON. Dankzij zijn grote kennis van onze soortgroepen, won hij al de nodige prijzen tijdens een RAVON Hemelvaartweekend en Vissenweekend, door de herpetofauna- en vissenquiz te winnen. Ook deze Lendersprijs, bestaande uit een sculptuur van een boomkikker en een oorkonde, nam hij blij in ontvangst.

Hoe heb je de prijsuitreiking beleefd?
Zoals ik toen al zei was ik echt met stomheid geslagen! Ik wist wel wie mij voorgegaan waren en waar ze dat aan verdiend hadden. Aan dat niveau kan ik als student, die net komt kijken, natuurlijk nog lang niet tippen. Ik vind het een grote eer dat ik toch aan dit rijtje toegevoegd mag worden en zie het vooral als enorme stimulans om deze eer ook echt waar te maken. De RAVON-dag is altijd een dag waar ik naar uitkijk, maar dit was er wel een met een gouden randje!

Kun je kort iets over jezelf vertellen; studie, stages en huidige werkzaamheden.
Al van jongs af aan zit de passie voor natuur me in het bloed. Voordat ik kon lopen kroop ik al door de tuin op zoek naar pissebedden en

zodra ik groot genoeg was om een schepnet te hanteren was ik niet meer bij de waterkant weg te slaan. Omdat ik later met mijn werk ook graag iets wil betekenen voor de natuur, ben ik in 2015 begonnen aan de opleiding Diermanagement in Leeuwarden. Deze opleiding richt zich op de relatie tussen mens en (non-productie) dier, een relatie die vaak gepaard gaat met tegenstrijdige belangen, conflicten en onbegrip. Aan ons als diermanagers dus de taak om voor oplossingen te zorgen.

In het eerste jaar van mijn opleiding heb ik samen met twee medestudenten PAD gecoördineerd, het paddenoverzetproject dat door mijn voorgangers Tariq Stark en Carlijn Laurijssens werd opgericht. Het project draait nog steeds en is denk ik een mooi praktijkvoorbeeld van wat de opleiding inhoudt. Het eerste jaar heb ik afgesloten met een stage bij Artis in Amsterdam, waarbij ik meedraaide met het knoflookpaddenherintroductieproject van RAVON. Ik was daarbij hoofdzakelijk verantwoordelijk voor de verzorging van de duizenden knoflookpaddenlarven en mocht uiteindelijk ook mee met het uitzetten van de net gemetamorfoseerde padjes. Het was erg leerzaam om hierin mee te draaien en vooral bijzonder mooi om de ontwikkeling van de padjes van zo dichtbij te mogen volgen.

Op dit moment loop ik stage bij RAVON samen met David Brouwer, een studiegenoot (onder leiding van Tariq Stark). We doen onderzoek naar amphibiocystidium bij hoofdzakelijk vinpootsalamanders in de Meinweg en de Kaaistoep. Ook dit is erg interessant en leerzaam, hoewel het niet altijd leuk is om geconfronteerd te worden met de gevolgen van deze ziekte. Als deze stage afgelopen is ga ik me specialiseren in de richting Wildlife management, waarbij het wilde dier en zijn omgeving centraal staan. Naast mijn studie en stages probeer ik me sinds twee jaar ook steeds meer te verdiepen in allerlei andere soortgroepen omdat ik graag het complete plaatje wil kunnen begrijpen. Als je eenmaal in de natuur bezig bent, raak je echt nooit uitgekeken!

Je bent al ruim 5 jaar actief binnen RAVON. Waar(mee) ben je begonnen?
Ik heb altijd al een voorliefde gehad voor de RAVON-soorten. Al op mijn vierde ging ik er met mijn schepnetje op uit om waterbeestjes te vangen, waarbij stekelbaarsjes, salamanders en schildpadden altijd de hoofdprijs waren. Ik denk dat mijn interesse nog meer is gaan groeien toen ik op mijn 12e voor het eerst een vuursalamander vond tijdens een vakantie in Duitsland. Vanaf dat moment ben ik me volledig gaan verdiepen in de herpetofauna van Nederland en Europa.

Al snel kwam ik er achter dat ook in Nederland het een en ander aan leuke soorten leeft en begon ik dieren uit mijn eigen omgeving op naam te brengen. Een kikker was niet zomaar meer een kikker, het was een meerkikker, bastaardkikker, bruine kikker of misschien zelfs wel een heikikker. De stap naar RAVON was vanaf dat moment natuurlijk snel gemaakt. Zodra ik de site had ontdekt, nam ik gretig alle informatie in me op. Helaas kwam ik er al snel achter dat mijn woonplaats, midden in het agrarisch landschap van Noordwest-Friesland, mij herpetologisch niet veel te bieden had. De diversiteit aan vissen was daarentegen veel groter en er waren zelfs kilometerhokken bij mij in de buurt waar gezocht werd naar bittervoorn en kleine modderkruiper. Een nieuwe hobby was geboren.

Remco studeert nog aan de opleiding Diermanagement in Leeuwarden en loopt nu stage bij RAVON. Hier is hij bezig met fuikenonderzoek voor het onderzoek naar amphibiocystidium. (Foto: René Ploeg)

In 2012 ontdekte ik, dankzij een excursie, de WVOF (Werkgroep VisOnderzoek Friesland) en in de jaren daarna heb ik ontzettend veel geleerd van deze werkgroep. Hierdoor ben ik naast een groot liefhebber van reptielen en amfibieën ook een fanatiek visser en vrijwilliger van RAVON geworden.

Voor school heb je in 2013 een fuikenonderzoek uitgevoerd naar de grote modderkruiper in Friesland en dat leverde een bijna wetenschappelijk document van 58 pagina's op. Wat waren de belangrijkste bevindingen?
De aanleiding voor het onderzoek was een stip op de verspreidingskaart van de grote modderkruiper, dicht bij mij in de buurt. Deze stip was hemelsbreed zeker dertig kilometer verwijderd van alle andere bekende vindplaatsen. Daarom besloot ik voor mijn profielwerkstuk in klas 5 te onderzoeken of de grote modderkruipers nog steeds aanwezig waren. Met de hulp van John Melis heb ik met

fuiken en schepnet intensief gezocht op diverse geschikte locaties, maar helaas zonder resultaat. Hoewel, het leverde talloze viswaarnemingen op, maar de grote modderkruiper kwam niet boven water.

Om die reden heb ik, als tweede onderzoeksvraag, onderzocht of de omstandigheden in het gebied wel geschikt zouden zijn voor de grote modderkruiper. Onder andere is gekeken naar diverse waterwaardes, vegetatie, aanwezige vissoorten, grondgebruik en intensiviteit van onderhoudswerkzaamheden aan de sloten. Vooral de hoge concentraties van verschillende stikstofverbindingen bleken een probleem te zijn. Dat is ook niet verwonderlijk in een intensief agrarisch en waarschijnlijk flink bemest gebied. Nog steeds heb ik de ijdele hoop dat ze hier stiekem ergens in de buurt nog voorkomen, maar dat is helaas niet erg waarschijnlijk.

Heb je nog tips voor RAVON?

Vooral zo doorgaan zou ik zeggen! Toen tijdens de RAVON-dag werd teruggeblikt op de afgelopen 25 jaar was het wel duidelijk hoe goed RAVON het heeft gedaan en nog steeds doet. RAVON ziet ook het belang in van haar vrijwilligersachterban en geeft daarin goede ondersteuning. Als tip zou ik willen meegeven om ervoor te zorgen dat ook nieuwe generaties betrokken blijven bij het werk van RAVON. Er zijn genoeg getalenteerde studenten in de natuursector, een bron die zeker niet onaangeboord mag blijven! Zo blijft het succes van RAVON ook in de toekomst gewaarborgd. Mag ik een samenwerking met studentenverenigingen als Students For Wildlife en LaarX voorstellen?

Summary

Interview with Remco Ploeg 2016 Winner of the Youth Lenders Prize

At the annual meeting of RAVON on November 12th 2016, Remco Ploeg received the Youth Lenders Award as a mark of appreciation for his work. Remco is still studying Animal Management in Leeuwarden but has already been very active in the Dutch herpetological and ichthyological community from a young age. He has been involved in projects concerning amphibian road mortality mitigation, herpetological- and ichthylogical surveys (in particular research on the European Weatherfish (*Misgurnus fossilis*) and a reintroduction project of the Common Spadefoot in the Netherlands. He is currently an intern at RAVON.

Meer lezen: www.ravon.nl/lendersprijs

Tariq Stark, RAVON
t.stark@ravon.nl

kortom

Onderzoek naar de salamander-schimmel Bsal in Nederland

In opdracht van het ministerie van Economische Zaken is RAVON in 2016 gestart met onderzoek naar de salamander-schimmel *Batrachochytrium salamandrivorans* (Bsal) in Nederland, elders dan in Limburg. Hoe is dat verlopen en hoe ziet het onderzoek in 2017 er uit?

Achtergrond

Vanuit Azië is een voor salamanders dodelijke schimmel (Bsal) in Nederland terecht gekomen. Als gevolg van besmetting met deze schimmel is de populatie vuursalamanders in Zuid Limburg met 99.9% afgenomen. Sporadisch worden er nog vuursalamanders aangetroffen, maar er zijn nog geen tekenen van herstel. Ook in België en Duitsland is Bsal aangetroffen (zie figuur 1). Deze schimmel is niet alleen een gevaar voor de vuursalamander. Ook andere salamanders, zoals de kleine watersalamander en de kamsalamander zijn gevoelig. Op basis van waarnemingen van zieke en/of dode salamanders door het hele land proberen we te bepalen of de schimmel ook verder in Nederland is verspreid.

2016

In 2016 hebben we 80 meldingen gekregen van mensen die dode en/of zieke amfibieën en reptielen hebben gezien. De meldingen kwamen uit het hele land, van Friesland tot Zeeland en Limburg. Van de 27 mogelijke gevallen (dode/zieke salamanders) van een infectie met Bsal, bleek geen van de dieren de schimmel bij zich te dragen (zie figuur 2).

We hebben dus in 2016 geen uitbreiding van het verspreidingsgebied van Bsal kunnen vinden. Dit is opvallend omdat de schimmel alle salamandersoorten treft en een soort als de kleine watersalamander over het hele land voorkomt. Mogelijk is dit een zogenaamd 'waarnemerseffect'. Zieke en dode watersalamanders zijn nu eenmaal erg moeilijk te vinden in het veld, zeker als ze in het water dood gaan. Om die reden vragen we ook dit jaar uw aandacht voor deze soorten. Lokale achteruitgang van soorten wordt via de landelijke meetnetten pas vertraagd opgemerkt; gebieden waarin het goed gaat met een soort, kunnen de achteruitgang in een ander gebied maskeren. Om die reden willen we dit jaar meer aandacht besteden aan lokale trends om zo in een vroeg stadium achteruitgang te zien en hiermee mogelijk de schimmel te kunnen detecteren.
Omdat de schimmel alle salamanders bedreigt, is de website SOSvuursalamander.nl vervangen door de website SOSsalamander.nl. Op deze website wordt de actuele verspreiding van de schimmel in Europa op kaart en in tabelvorm weergegeven. Op het startscherm wordt direct aangegeven wat iemand moet doen om een zieke salamander door te geven en alle nieuwe ontwikkelingen en publicaties staan overzichtelijk weergegeven.

2017: twee vragen

RAVON zal ook in 2017 onderzoek doen naar Bsal in Nederland. Voor twee belangrijke onderzoeksvragen hebben we uw hulp nodig:

Vraag 1: Ook dit jaar willen we graag weten of en wáár de schimmel in Nederland is.

Ook de kleine watersalamander loopt gevaar besmet te worden met de schimmel Bsal. (Foto: Jelger Herder)

Figuur 1. De locaties waar Bsal inmiddels is aangetroffen. (Bron: RAVON)

Figuur 2. Onder de 80 meldingen in 2016 waren 27 locaties waar Bsal de oorzaak van dode/zieke salamander kon zijn. Na onderzoek bleek echter geen van de dieren drager te zijn van Bsal.

Daarom vragen we u weer of u alert wilt zijn. Om de verspreiding in kaart te kunnen brengen roepen we iedereen op die in de tuinvijver of in een natuurlijk water zieke of dode salamanders ziet, contact met RAVON op te nemen.

Vraag 2: Merkt u in een poel, uw tuinvijver of in een ander water waar u regelmatig komt een achteruitgang van het aantal salamanders, maar ziet u geen dode dieren, wilt u dat dan toch bij ons aangeven?

Samenvattend

Wat te doen als u zieke of dode dieren ziet?

Als u dode of zieke salamanders ziet, maakt u dan veel foto's van de situatie en het dier en probeer nauwkeurig te beschrijven wat u ziet. Noteert u ook de datum en de exacte locatie. Indien u dode dieren vindt, wilt u die dan meenemen (individueel verpakken in een plastic zakje en invriezen)?
RAVON kan u tijdelijk machtigen voor het in bezit hebben van dode inheemse soorten.

Vindt u dode kikkers of padden waarvan u vermoedt dat ze ziek zijn, handel dan alstublieft zoals bij de salamanders. Mogelijk zijn de dieren geïnfecteerd door het ranavirus. We kunnen dan kijken waar de dieren het best onderzocht kunnen worden.

Voor alle overige dode dieren (zoals dieren die verkeers-slachtoffer zijn maar niet helemaal plat, of dieren die door ratten zijn aangevallen) vragen we u of u die voor ander onderzoek wilt bewaren.

Let op: dieren die duidelijk verkeersslachtoffer zijn hoeft u niet op deze manier te melden. Die kunt u doorgeven via padden.nu, waarneming.nl of telmee.nl

Meer informatie:
www.sossalamander.nl

Annemarieke Spitzen & Maarten Gilbert
RAVON, Postbus 1413,
6501 BK Nijmegen
a.spitzen@ravon.nl

Poetsen in het veld

Je zou bijna het veld niet meer in durven gaan met al die schimmels en virussen die het voorbestaan van amfibieën, vissen en reptielen bedreigen. Gelukkig hoeft het zo ver niet te komen, maar er zijn wel een paar eenvoudige basisregels waar je op moet letten in het veld.

- Zorg ervoor dat je zo min mogelijk modder, plantenresten en andere materialen van het ene naar het andere geïsoleerde water brengt.
- Verplaats geen dieren, eieren of waterplanten
- Hanteer alleen dieren als het strikt noodzakelijk is

Er is een uitgebreid 'hygiene-protocol'beschikbaar waarin precies de stappen worden beschreven om je veldmaterialen veilig op verschillende plekken te kunnen gebruiken. Gebruik dit protocol als je het veld in gaat, ook als je niet op zoek gaat naar amfibieën, maar bijvoorbeeld waterplanten, waterkevers of libellen gaat inventariseren.

We hebben ook een protocol gemaakt voor 'groot materieel'. Hierin staat alle informatie voor loonwerkers, terreinbeheerders die met graafbakken of ander werktuig bezig zijn met bijvoorbeeld poelenbeheer.

De protocollen zijn na te lezen en te downloaden op:
http://sossalamander.nl/wat-kan-ik-doen/signalering/hygiene

Contact
Maarten Gilbert & Annemarieke Spitzen (ziekte@ravon.nl)

nieuws

Internationaal Adder-symposium

In 2015 bestond de Werkgroep Adderonderzoek Nederland (WAN) 15 jaar. Het jubileumjaar werd opgeluisterd met tal van extra activiteiten.

Eén van de hoogtepunten was het Addersymposium in september van dat jaar. Een honderdtal geïnteresseerde adderliefhebbers wisten hun weg naar de zaal in Maarn te vinden. Een tiental lezingen vanuit de Werkgroep zelf passeerde de revue. Zowel publiek als sprekers waren razend enthousiast en waren het met elkaar eens dat dit symposium in de toekomst een vervolg zou moeten krijgen.

De WAN is dan ook verheugd te kunnen meedelen dat er op 9 december 2017 een Internationaal Addersymposium gehouden zal worden Helicon in Velp.

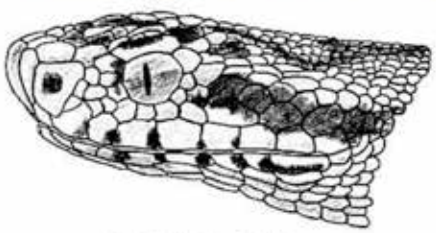
In 2016 heeft de Werkgroep Adderonderzoek Nederland tijdens de RAVON-dag een bedrag van 1.500 euro ontvangen uit het Stimuleringsfonds van RAVON. De leden van de WAN vonden het een goed idee om van dit bedrag een Congres te houden met ook een aantal buitenlandse sprekers.

Inmiddels hebben een aantal sprekers toegezegd om een lezing te houden. Het exacte programma staat nog niet vast. Zo gauw dat bekend is, zal dat via de media aangekondigd worden.

De Werkgroep Adderonderzoek Nederland en RAVON hopen dat veel mensen geïnteresseerd zijn in het symposium. De zaal kan 400 mensen een plaats bieden. dus zet de datum 9 december 2017 vast in uw agenda. We hopen u een mooi programma voor te schotelen.

Pedro Janssen
Werkgroep Adderonderzoek Nederland

Werkgroep Adderonderzoek Nederland / Workinggroup Adderresearch Netherlands

WAN

Vissenweekend

Het vissenweekend strijkt dit jaar neer in Gelderland. Van vrijdagavond 6 oktober tot en met zondagmiddag 8 oktober gaan we vanuit Bronckhorst op pad om verschillende interessante gebieden te inventariseren.
Voor de organisatie van het weekend zoeken we samenwerking met de water- en terreinbeheerders en werkgroepen in de regio.
Bijna alle watertypen komen aan bod, van heldere weteringen tot rivieroevers en van dichtbegroeide slootjes tot

grote uiterwaardplassen. De methoden die worden ingezet zijn net zo divers als de wateren die we bezoeken. Afhankelijk van de situatie zijn dit schepnetvissen, snorkelen, zaklampvissen, zegenvissen en duiken.

Je kunt je inschrijven via het formulier op www.ravon.nl/vissenweekend. Vooraf inschrijven is verplicht en is vrij voor alle geïnteresseerden.
De kosten voor deelname aan het gehele weekend bedragen 60 euro, voor 2 overnachtingen, 2 keer ontbijt/lunch en 1 diner. Ook dit jaar hebben we het speciale jeugd/studententarief tot en met 24 jaar van 45 euro. Drank 's avonds is tegen kostprijs. Je kunt uiteraard ook een deel van het weekend bijwonen. Deelname aan uitsluitend het dagprogramma is kosteloos.
Na je inschrijving ontvang je aanvullende informatie.

Uitgesplitste tarieven

- Overnachting per nacht: 15 euro
- BBQ: 15 euro
- Ontbijt/lunch per dag: 5 euro
- Overig verblijf (borrelnootjes etc): 5 euro
- Tent: 5 euro per nacht.

Programma

Vrijdag 6 oktober
19:00 Ontvangst
20:00 Lezingen en/of Vissenquiz (wordt nog bekendgemaakt)
22:00 Sterke verhalen rond het kampvuur of vissen op eigen gelegenheid

Zaterdag 7 oktober
09:00 Inventarisatie in groepen van diverse gebieden
18:00 Barbecue of ander diner
19:30 Lezing over vis (*wordt nog ingevuld) of vissenquiz door Martijn Schiphouwer (strijd om de wisselbeker)
20:30 Avondactiviteiten voor de fanatiekelingen:

- Nachtelijk duiken of snorkelen
- Zaklampvissen op rivierdonderpad in duistere kanalen
- Kampvuur om de achterblijvers warm te houden

Zondag 8 oktober
09:00 (Zegen)vissen in verschillende gebieden
16:00 Afsluiting

Martijn Schiphouwer & Sanne Ploegaert RAVON

RAVON-dag

Save the date! Op zaterdag 11 november 2017 vindt de RAVON-dag plaats in Nijmegen.
Deze jaarlijkse lezingendag is dé gelegenheid om je kennis van de herpetofauna en vissen op te krikken en kennis te maken met andere vrijwilligers, RAVON-medewerkers en andere natuurorganisaties. Het programma van de RAVON-dag wordt na de zomer bekend gemaakt.

Leonie Tijsma
Projectmedewerker RAVON/FLORON

E-learning

RAVON is in 2016 gestart met e-learning. Het is nu al mogelijk om de Basiscursus Amfibieën en de Basiscursus Reptielen te volgen door middel van e-learning. Het instapniveau is MBO. Als je geen eigen account wilt aanmaken kun je gebruik maken van een gastaccount. De Basiscursus Vissen en de Cursus Veldethiek volgen nog.

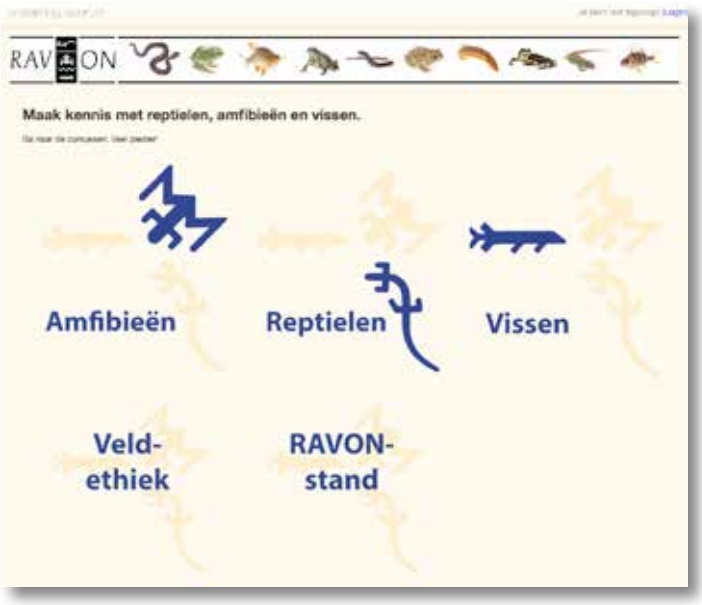
Uitproberen?

Ga dan naar: e-learning.ravon.nl (inloggen rechtsboven)

Op dit moment werken wij hard aan korte filmpjes die als introductie bij de diverse modulen zullen worden opgenomen.

Om de RAVON-stand inhoudelijk aantrekkelijker te maken en meer belang-stellenden te trekken kunnen wij nu via een Touch screen een quiz en andere interactieve spelletjes aanbieden. Het scherm wordt ook gebruikt om informatie te geven over bijvoorbeeld het werken met diverse invoerportalen en de RAVON e-learning.

Tariq Stark & Kris Joosten
RAVON

Wilt u leren hoe u een heikikker kunt onderscheiden van een bruine kikker, volg dan de Basiscursus amfibieën (Foto's: Jelger Herder)

recent verschenen

Veldgids amfibieën en reptielen

In het voorjaar van 2006 verscheen de veldgids amfibieën en reptielen van Ton Stumpel en Henk Strijbosch.
En 11 jaar later is er de 4e druk, die compleet is herzien en uitgebreid.

De belangrijkste reden voor een herziening is dat we van 127 soorten in 2006, voor hetzelfde gebied (West- en Centraal-Europa) in 2017 op 143 soorten zijn aanbeland. Vooral het aantal reptielen op het Iberisch Schiereiland is toegenomen. Met name genetisch onderzoek leverde nieuwe inzichten op met "nieuwe" soorten als de Iberische ringslang (*Natrix astreptophora*) en de vale parelhagedis (*Timon nevadensis*).

Het boek heeft zijn strakke opbouw gehouden: een leeswijzer, een algemeen hoofdstuk over amfibieën en reptielen, een hoofdstuk over de omgang met ze en een over de Nederlandse naamgeving en systematiek. Het belangrijke hoofdstuk 5 bevat zeer uitgebreide determinatie-tabellen voor zowel volwassen dieren als voor alle amfibieën-larven en eieren. Deze zijn ook flink aangepast en nieuw vormgegeven. Hoofdstuk 6 bevat alle soortbeschrijvingen. De foto's zijn nu wat kleiner, maar de kleuren zijn vaak frisser en helderder. Ze tonen de specifieke kenmerken, verschillen en variaties per soort, tussen man en vrouw (bij vooral salamanders en hagedissen), of jonge en volwassen dieren (bij veel hagedissen en slangen), of kleur- en patroonvariaties.
Het boek heeft ook in typografie en opmaak een metamorfose ondergaan.
De kleurstelling, met als basiskleur groen in plaats van paars, oogt vitaler en frisser.
De verspreidingskaarten zijn groter en beter leesbaar.
Ook het lettertype is gewijzigd, wat prettiger leest.
Het formaat is ongewijzigd, alleen is het van 318 naar 344 pagina's gegaan. Het logo van RAVON staat nu prominent op de voorkant!

De wijze waarop dit boek is herzien kenmerkt de twee ervaren auteurs die altijd in het veld actief zijn gebleven en dus snappen wat je nodig hebt in een veldgids. Ik kan daarmee gewoon herhalen wat Raymond Creemers in 2006 in RAVON 24 schreef als conclusie: "*Deze gids vult een gat in de markt en is voor iedere vakantieganger met herpeto-interesse een absolute aanrader*".

Sergé Bogaerts

ISBN 978 90 5011 5247.
Prijs € 34,95 (10% korting voor RAVON-donateurs).
Ton Stumpel & Henk Strijbosch.
KNNV Uitgeverij, 2017.

De auteurs van de Veldgids amfibieën en reptielen Ton Stumpel (links) en Henk Strijbosch (rechts). (Foto: Sergé Bogaerts)

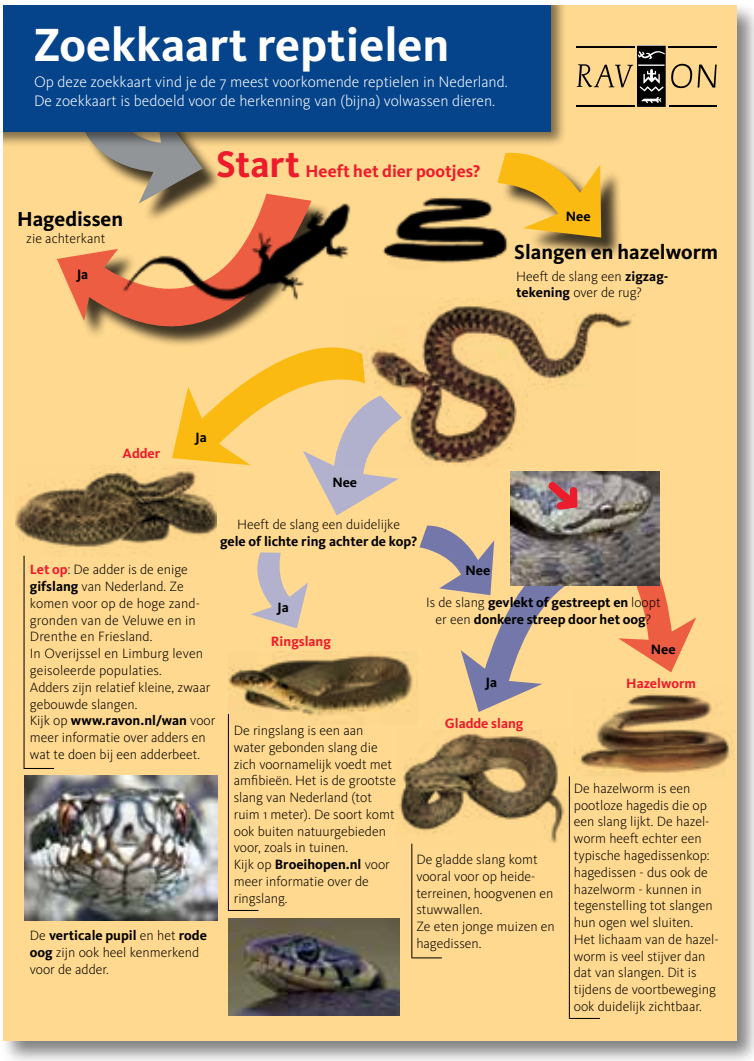

Zoekkaart reptielen

De laatste jaren hebben wij vele nieuwe herkenningskaarten toegevoegd die te downloaden zijn op: www.ravon.nl/herkenningskaarten

Daartussen stond ook al jaren een Zoekkaart Amfibieën. Om de reeks compleet te maken hebben we dit voorjaar een Zoekkaart Reptielen gemaakt. Op dit moment is deze zoekkaart alleen digitaal beschikbaar. Het voornemen is deze zoekkaart ook nog in gedruktie vorm uit te geven.

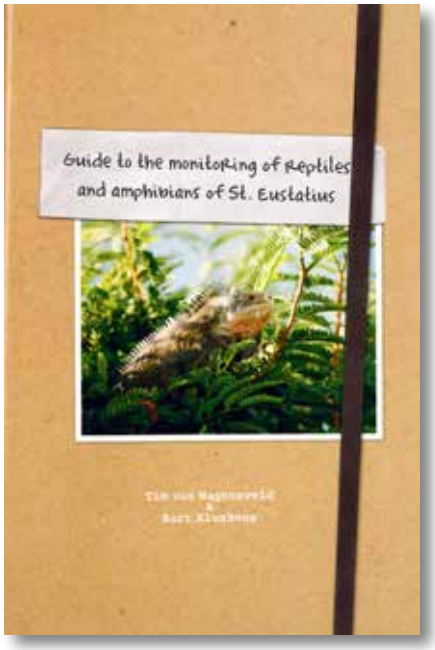
Kris Joosten & Ingo Janssen

Guide St. Eustatius

Met het uitgeven van de 'Guide to the monitoring of Reptiles and Amphibians of St. Eustatius' en een poster van de 10 meest bedreigde reptielen en 1 kikkersoort op St. Eustatius probeert RAVON de locale bevolking meer te verbinden met de natuur op St. Eustatius en te betrekken bij het project SOS Iguana (bescherming van de Inheemse Antilliaanse Leguaan). In de handleiding zijn kort alle soorten besproken die relevant zijn voor de monitoring. De handleiding is voorzien van duidelijke foto's en informatie over de verspreiding.

uit het veld

Parende muurhagedissen

Wij ontvingen deze prachtige foto's van Thea de Rooij en kregen haar toestemming om ze op te nemen in deze rubriek. De foto's zijn gemaakt op een bekende vindplaats in Noord-Brabant. Het betreft een geïntroduceerde populatie die ook is betrokken in het genetisch onderzoek van geïntroduceerde en natuurlijke muurhagedis-populaties door RAVON. De muurhagedissen zijn hier waarschijnlijk al lang gelden, bewust of onbewust, geïntroduceerd. Bij het genetisch onderzoek zijn hier dieren van de Oost-Franse en van de West-Franse clade aangetroffen. Het rapport is te downloaden op: www.ravon.nl
(> Infotheek > RAVON publicaties > Rapporten > 2015 > Spikmans, F.)

Parende muurhagedissen. (Foto's: Thea de Rooij)

De grauwe klauwier staat op het punt om zijn jongen een (stukje) hazelworm te voeren. (Foto: Henny Brandsma)

Grauwe klauwier voert zijn jongen ook hazelworm en amfibieën

In het Vroome Veld in Drenthe (onderdeel Drents-Friese Wold) wordt door Stichting Biosfeer onderzoek gedaan naar de grauwe klauwier. Dit voormalige landbouwgebied (circa 20 hectare) is in de jaren 90 aangekocht door Natuurmonumenten. In de braamstruwelen zitten veel nesten van grauwe klauwieren
(hoogste dichtheid in Nederland!). Ze eten vooral ongewervelden zoals insecten en spinnen, maar soms ook reptielen en amfibieën.

Want aan de hand van filmmateriaal wordt bekeken welke prooien de grauwe klauwier aan zijn jongen voert. En daar blijken regelmatig reptielen en amfibieën tussen te zitten. RAVON mocht een aantal filmpjes bekijken om waar mogelijk te helpen bij de determiniatie van de prooien. Deze prachtige foto van een grauwe klauwier met een stukje hazelworm als prooi mogen wij met jullie delen.

Kris Joosten

Met dank aan Henny Brandsma & Stef Waasdorp voor het beschikbaar stellen van foto's en filmmateriaal.

ARFMAN
faunatechniek & hekwerk
voor amfibieën en reptielen!

Arfman Hekwerk B.V.
Ondernemersweg 15
7451 PK Holten
Tel: 0548 36 29 48
Fax: 0548 365042
Internet: www.arfman.nl
email: info@arfman.nl

U kunt bij Arfman terecht voor advies, ontwerp en realisatie van uw amfibieën passage. Enkele producten van Arfman zijn de amfibie geleidegoot en verschillende amfibie geleidingswanden. Arfman is dealer van ACO PRO producten.

jaarrond tuintelling
tuintelling.nl

ook **jouw tuin** zit vol leven!

Vogelbescherming Nederland · Sovon · Vlinderstichting · Floron · RAVON · Zoogdiervereniging · EIS

De **Jaarrond Tuintelling** is een initiatief van: Vogelbescherming Nederland, Sovon Vogelonderzoek Nederland, de Vlinderstichting, RAVON, Zoogdiervereniging, FLORON en EIS Kenniscentrum Insecten.

RAVON voor U

Stichting RAVON zet zich in voor de bescherming van reptielen, amfibieën en vissen in Nederland. RAVON adviseert overheden, terreinbeherende organisaties en overige instanties met betrekking tot natuurbeheer en –behoud en is actief op het gebied van onderzoek, educatie en voorlichting. De professionele organisatie van RAVON (circa 40 medewerkers) is gehuisvest op de Radboud Universiteit te Nijmegen en op de Universiteit van Amsterdam (RAVON Werkgroep Monitoring).

Adresgegevens

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
024-7410600

Bezoekadres (Natuurplaza):
Toernooiveld 1
6525 ED Nijmegen
(gebouw Mercator III)

RAVON Werkgroep Monitoring
p/a IBED/UvA
Postbus 93501
1090 EA Amsterdam

Bezoekadres:
Science Park 904, kamer C4.169
1098 XH Amsterdam

De ledenadministratie is ondergebracht in Nijmegen en kunt u bereiken via het algemene nummer of door een email te zenden aan kantoor@ravon.nl.

Werkgroepen en afdelingen

Binnen RAVON zijn meerdere werkgroepen en provinciale afdelingen actief. Zij leveren een grote bijdrage aan onderzoek, beheer en bescherming van onze soorten, geven voorlichting en organiseren excursies en inventarisatieweekenden.
Informatie over de werkgroepen en afdelingen en hun geplande activiteiten, alsmede actuele adresgegevens van de contactpersonen kunt u vinden op www.ravon.nl.

Websites en Twitter

De belangrijkste websites van RAVON zijn:
www.ravon.nl,(de website met actuele informatie over RAVON en haar soorten)
www.padden.nu (de website voor iedereen die betrokken is bij de jaarlijkse paddentrek)
www.slangen.nu (voor iedereen die geïnteresseerd is in slangen)
www.poelen.nu (voor de uitvoering van poelenbeheer)
www.SOSsalamander.nl (voor de bescherming van de salamanders)
www.SOSiguana.org (over de bescherming van de Antilliaanse groene leguaan).
Wilt u RAVON helpen bij het beschermen van onze soorten en het goed beheren en herstellen van hun leefgebieden dan zijn waarnemingen van groot belang.
Geef uw waarnemingen online door op: www.telmee.nl
Volg RAVON op Twitter via @RAVON en @RobvWestrienen.

Speciaal voor U

Ieder jaar organiseert RAVON een landelijke dag en inventarisatieweekenden voor haar donateurs en vrijwilligers. Daarnaast kunt u deelnemen aan cursussen, workshops en lezingen. De aankondigingen vindt u op www.ravon.nl. Via onze webwinkel kunt u met korting boeken, DVD's en veldmaterialen aanschaffen. Ook stellen wij informatiepakketten beschikbaar voor het werven van nieuwe leden.
Zoekt u meer achtergrondinformatie over onze soorten dan kunt u onze zeer uitgebreide bibliotheek raadplegen. Neem hiervoor contact op met onze bibliothecaris: bibliotheek@ravon.nl
Actieve vrijwilligers ontvangen 4x per jaar onze nieuwsbrief Schubben & Slijm.

Samenwerking

RAVON participeert in enkele samenwerkingsverbanden op het gebied van natuuronderzoek en –bescherming zoals Natuurplaza, SoortenNL, Nederlands Expertise Centrum Exoten en het Vissennetwerk.
Internationaal participeren wij in Societas Europaea Herpetologica, International Union for Conservation of Nature, European Pond Conservation Network, Dutch Caribbean Nature Alliance en St. Eustatius National Parks.

RAVON

Amfibieën en vissen in het boerenland

In 2016 is RAVON in het kader van het nieuwe Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) gestart met het opzetten van een nieuw meetnet, gericht op het onderzoek van de effectiviteit van agrarische beheerspakketten voor amfibieën en vissen. Door onder andere het aanleggen en onderhouden van poelen, natuurvriendelijke oevers en kruidenrijke graslanden en het op een ecologisch verantwoorde manier schonen van watergangen, kunnen agrariërs een bijdrage leveren aan de biodiversiteit op het boerenland. In ruil voor deze extra inspanningen, ontvangen de agrariërs een subsidie vanuit de provincie.

Binnen het meetnet wordt niet alleen gekeken naar de algemene soorten zoals **kleine modderkruiper** en **bittervoorn**, maar ook naar van oudsher in het agrarisch gebied voorkomende soorten als **knoflookpad** en **boomkikker**. Dat deze soorten de afgelopen jaren als gevolg van intensivering van de landbouw een heel stuk zeldzamer zijn geworden, is bekend, maar hoe gaat het er nu mee? Gaat het agrarisch natuurbeheer een positief effect hebben op deze soorten? Dat hopen we de komende jaren op basis van de meetnetgegevens te kunnen onderbouwen! Afgelopen jaar zijn al vele honderden kilometerhokken in het agrarisch gebied onderzocht op het voorkomen van de verschillende doelsoorten, door zowel vrijwilligers als professionele krachten. Op meerdere locaties zijn daarbij knoflookpadden en boomkikkers waargenomen. Ook de lastig te vangen **grote modderkruiper** werd aangetoond; zelfs op nieuwe locaties. De algemene soorten, waaronder kleine modderkruiper en bittervoorn zijn ook veelvuldig gevangen. Een andere bijzondere waarneming bestond uit enkele **graskarpers**. De eerste resultaten zijn dus veelbelovend, maar meer onderzoek in 2017 is nodig.

Voor dit veldseizoen zijn er nog volop mogelijkheden om een bijdrage te leveren aan dit waardevolle onderzoek. Heb je interesse om mee te helpen? Kijk voor meer informatie op de projectwebsite van RAVON (**www.ravon.nl/meetnetanlb**) en laat het weten!

Rémon ter Harmsel & Thijs Schippers, RAVON

Met schepnetten inventariseren vrijwilligers de boerensloten. (Foto: Jelger Herder)